

תמיכות ישירות לעידוד חקלאות סביבתית

עיקרי המקרה

בין שטחי חקלאות והנחלים הזורמים סמוך להם יש השפעה הדדית והדוקה. לכן כדי לשקם את מערכת הנחל באופן מיטבי מחד גיסא בלי לפגוע בצורכי החקלאים מאידך גיסא נדרשת התייחסות כוללת לשטח. יש לנקוט פעולות בתוך השטחים החקלאיים לשיפור ממשק החקלאות עם הסביבה הטבעית, בדגש על סביבת הנחל. בפרויקט לשיקום נחל ציפורי זוהתה הזדמנות לביצוע פיילוט לשיפור ממשקים אלו.

מטרת הפיילוט היא לפתח כלי זול ופשוט יחסית, הכולל תמיכות כספיות לחקלאים עבור ביצוע פעולות תומכות סביבה בקנה מידה רחב על ידי החקלאים עצמם ובשטחם. הפיילוט מאפשר לחקלאים ללמוד על פעולות תומכות סביבה בשטחיהם ולהתנסות בהן, ובה בעת מאפשר לרשות ניקוז ונחלים קישון ולשותפותיה לבחון את יעילות הכלי, בין היתר כמקרה בוחן עבור פרויקטים וגופים נוספים בארץ. הכלי פותח בשיתוף פעולה עם מספר גורמים (ראו [אנשי צוות ושותפים](#)). הפרסום הראשון (2023) של התמיכות ליישום הכלי הוביל להיענות רבה בקרב החקלאים באגן הנחל ולהתחלה של מימוש פיילוט בשטח.

רקע

מרבית הנחלים בישראל חוצים שטחים חקלאיים, ועל כן יש חשיבות רבה בהסתכלות הוליסטית על מרחבים אלו. בהקשר של בריאות הנחל, לעיבוד אינטנסיבי של שדות חקלאיים עלולות להיות השפעות סביבתיות בלתי רצויות על הנחל, כגון הגברת הנגר ותהליכים של סחף קרקע, זרימת תשטיפים של שאריות חומרי הדברה או דשן, הופעה של מינים פולשים ומיני באשה בשולי שדות וכיו"ב. על כן, קיים צורך בפתרונות אשר יאפשרו את המשך קיומן של שתי המערכות - החקלאות והנחל - זו לצד זו באופן שמיטיב עם שתיהן (שיקום נחל נהלל).

ממשק חקלאות-סביבה וקידום אגרואקולוגיה קיבלו התייחסות במספר יוזמות לאורך השנים. לדוגמה, האגף לשימור קרקע במשרד החקלאות תומך בחקלאים עבור יישום פתרונות שמפחיתים סחף הקרקע ונגר. **עם זאת, טרם הוצע בישראל מנגנון כולל ליישום בקנה מידה נרחב של שיפור אקולוגי בשטחים החקלאיים.**

פתרונות בעולם

במקומות שונים בעולם מקובל מאוד להציע לחקלאים סבסוד עבור פעולות תומכות סביבה שהם עושים בשטחם. לדוגמה, האיחוד האירופי מקצה תקציבים דרך המדיניות החקלאית המשותפת (CAP - Common Agricultural Policy) כדי לקדם

מדיניות סביבתית. חלק ניכר מהתקציב משמש לתמיכה ישירה בבעלי קרקע חקלאית על מנת שיספקו שירותי מערכת לציבור, כגון הגדלת מגוון ביולוגי באחו ושיפור נופי שלו, יצירת נוף מורשת מקומית, ייעור, שיקום בתי גידול לחים וקידום פרקטיקות אגרו-אקולוגיות ([מדיניות חקלאית משותפת באתר האיחוד האירופי](#)). מנגנון תמיכה ישירה דומה נהוג גם באנגליה ([האתר הממשלתי הבריטי לתמיכות לחקלאים](#)).

האפשרות להטמעת שיטות תמיכה אלו והתאמתן לישראל נבחנת בפרויקט שיקום נחל ציפורי במסגרת פיילוט.

נחל ציפורי

נחל ציפורי הוא נחל איתן שמוצאו ברכס הרי נצרת, והוא זורם לאורך כ-32 ק"מ עד לחיבורו עם נחל הקישון ([איור 1](#)). לרוב אורכו זורם הנחל סמוך ליישובים כפריים ודרך שטחים חקלאיים. החקלאות באגן הנחל מתאפיינת בשטחים גדולים השייכים לקיבוצים ומושבים ובחלקות קטנות ופרטיות של תושבי היישובים הערביים, הבדואיים והדרוזיים במרחב שבחלקן עדיין נהוגה חקלאות בעל. הפרויקט לשיקום נחל ציפורי הוא פרויקט הדגמה של שיקום נחל בהיקף אגני ובראייה אגנית משלבת, וככזה הוא משלב מגוון רחב של תחומים, ובהם תחום החקלאות. זו פעם ראשונה שתחום זה מקבל מענה בצורה סדורה כחלק מפרויקט שיקום נחל. זאת כחלק מתפיסה שרואה בענף החקלאות שותף מלא בתהליכי שיקום הנחל ומכירה בחיוניותם של האינטרסים המשותפים לחקלאות ולשיקום הנחל לפרויקט. צוות החקלאות בפרויקט מטפל בסוגיות רבות ועובד בצורה שוטפת עם חקלאי האגן (למידע נוסף: [בלוג ציפורי](#), [ת.ז הפרויקט באתר אגמא](#)).

אנשי צוות ושותפים

גורם	אנשי מקצוע/ חברה
ביצוע וצוות מוביל	מנהל הפרויקט הלאומי לשיקום נחל ציפורי - ניר פפאי; יועצי החקלאות של הפרויקט - פרופ' אבי פרבולוצקי, שי גלעד
שותפים	אלון מאור, אילן לדל
	אגף שימור קרקע וחקלאות בת קיימא, משרד החקלאות
	מחלקת יער, מרחב צפון, קק"ל
	יגאל מויאל - מנהל מחלקת יער, מרחב צפון
יועצים מקצועיים	ד"ר דידי קפלן (צומח), ד"ר אלדד אלרון (בתי גידול לחים), ד"ר אורה משה (הידרולוגיה), ד"ר ז'אן-מארק דופור-דרור (צמחים פולשים)
תיעוד והטמעה	רויטל ריקלין שי גלעד
	אגמא

תיאור המקרה

תמיכה ישירה בחקלאים עבור פעולות חקלאיות תומכות סביבה

לצורך הפיילוט נוסחו 13 פרוטוקולים ([חוברת פרוטוקולים לניהול סביבתי בחקלאות ישראל](#)) המגדירים מגוון של פעולות סביבתיות בשדה החקלאי הניתנות לביצוע על ידי החקלאי או בעל השדה ושעבורן החקלאים יקבלו תמיכה כספית. כל פרוטוקול מפרט את השטח או אורך המקטע המינימלי לביצוע וכן את המטרות הסביבתיות של אותן הפעולות, את האזורים

שבהם מומלץ ליישם כל פעולה, הנחיות מחייבות שונות, את אופן הדיווח על הביצוע ואת התמורה הכלכלית שהחקלאי יקבל עבור השירות.

השלב הראשון לפני יישום הוא איתור שטחים שוליים (שטחים שהרווחיות והתוצרת החקלאית מהם נמוכה עד שלילית) שבהם ייעשו הפעולות, בהיקף של 3 עד 5 אחוזים מסך השטח החקלאי. כך החקלאי יכול להמשיך לעבד את כל השטח, כולל השטחים השוליים (כפי שהוא מחויב על ידי המדינה), אך בלי שיפסיד רווח משמעותי משטחים מניבים.

הייחודיות של כלי זה באה לידי ביטוי בשני היבטים: הראשון, הרחבת סל הפעולות למגוון פעולות תומכות סביבה שלא מתמקדות בשימור קרקע בלבד; השני הוא **שייטת הפעולות מבוצע על ידי החקלאי עצמו ולא על ידי מזמין עבודה חיצוני (הגוף שאחראי על שיקום הנחל או השטח הפתוח בסביבת השדה החקלאי)**. כך נבנים הנכונות ורצון החקלאים להיות שותפים לפרויקט וליישם את הפעולות המוצעות גם כשאין להן תועלת חקלאית גרידא. כמו כן, התמיכות אמורות לכסות לחלוטין את עלות הביצוע והחומרים הנדרשים (ללא תוספת עלות עבור שעות עבודה). כלל הפעולות הן וולונטריות לחלוטין; החקלאים מקבלים הסבר על הצורך והרציונל הסביבתי-אקולוגי והנופי של הפעולות השונות וגם עצות שעשויות לתת ערך חקלאי מוסף, כגון כיסוח של צמחייה במקום שימוש בחומרי הדברה ושימוש בצמחייה המכוססת כמזון לחיות משק או שילוב זרעים נוספים, כמו מקבעי חנקן, כחלק מהפרוטוקול של זריעת שיבולת כגידולי שירות. החקלאים שבחרו לקחת חלק בפיילוט מבינים את הצורך הסביבתי ובחרים בהתייעצות עם הגורם המקצועי (במקרה זה פרויקטור החקלאות מטעם רשות הניקוז והנחלים) מהן הפעולות שניתן לבצע ובאילו שטחים. הפיילוט בנחל ציפורי הותאם למשקים חקלאיים ששטחם לפחות 100 דונם, מתוך הנחה שביצוע פעולות בשטח קטן מדי לא ישתלם לחקלאי והאינטרס לביצועו יקטן. כמו כן, מנגנון התשלום בפרויקט זה מתאפשר בהוצאת חשבוניות בלבד.

מטרות סביבתיות

מטרה עיקרית היא יצירת אינטרס משותף המגשר בין צורכי החקלאות לצורכי הנחל ורתימת החקלאי כשותף בשמירה על הנחל, בשיקומו ובהגנה על בתי הגידול הייחודיים והרגישים שנמצאים בסמיכות לשטחים החקלאיים. זאת באמצעות הרחבת סל הכלים הקיימים ויצירת מנגנון כלכלי שיאפשר פעולה אקטיבית של החקלאי ורצון בהצלחתה. שיתוף הפעולה עם החקלאי יניב תועלות סביבתיות מרובות, כגון צמצום הזיהום הדיפוזי המגיע משטחים חקלאיים ומשפיע על בתי גידול רגישים, הגדלת הקישוריות האקולוגית וחיזוק ממשק הניהול והטיפול במינים פולשים.

מטרות הפיילוט

- לשמש כהדגמה ליישום של שיטת התמיכות הישירות לחקלאים עבור פרויקטים של שימור ושיקום נחל בישראל או ניהול אזורים מעורבים של חקלאות-טבע, תוך רתימת גופים נוספים לתהליך - משרד החקלאות, המשרד להגנת הסביבה, רשות הטבע והגנים וקרן קיימת לישראל.
- בחינת היענות החקלאים לתמיכות ויכולתם לבצע את הפעולות המוצעות דרך קבלת משוב מהם וזאת לצורך שיפור הפרוטוקולים משנה לשנה.
- בחינה של התאמת התקציב המוצע לסבסוד כל פעולה על ידי בדיקה ריאלית של עלויות עבור כל פרוטוקול ומידת הרווח/הפסד של כל חקלאי שמשותף בפיילוט.
- בחינת יכולתה של רשות ניקוז ונחלים קישון לתת מענה הולם לצרכים העולים מהשטח ולמימוש הפעולות וההסכמים.

מדדי הצלחה

מדדי ההצלחה שהוגדרו נוגעים לארבעה היבטים:

- משוב של החקלאים לגבי הפרוטוקולים וחוויות ההתנסות שלהם - ישימות הממשק, יכולתם לעמוד בהנחיות ועוד.
- בטווח ארוך יותר, שינוי של פרקטיקות באזורים נוספים בשטחם.
- אפקטיביות הממשק מבחינה אקולוגית ותרומתו למדדים אקולוגיים.
- משוב מנהלי מכלל השותפים בפיילוט על המענה של הכלי למטרותיהם.
- מודעות של גופים חיצוניים רלוונטיים לנושא.

הפרויקט כיום

פעולות שבוצעו (תאריך עדכון - יוני 2024)

1. בשנת 2023 פותחה ופורסמה חוברת פרוטוקולים שכוללת פעולות הנותנות מענה סביבתי-אקולוגי בהיבטים שונים (חוברת פרוטוקולים לניהול סביבתי בחקלאות ישראל), [איור 2](#)). הפרוטוקולים עברו ביקורת עמיתים ואושרו על ידי השותפים וצוות היועצים (ראו אנשי צוות ושותפים). עבור כל פרוטוקול הוגדר השטח או האורך המינימלי לביצוע, הנחיות לביצוע הכוללות הגדרה של המיקום לפעולה, גובה התמיכה הישירה, תרומת הפעולה לסביבה, הנחיות מחייבות שונות, איסורים (לדוגמה הימנעות מריסוס או דישון בשטח הפעולה) וכן מידע נוסף והמלצות שאינן מחייבות. מבין הפרוטוקולים יש כאלה המחייבים או מאפשרים התייעצות עם איש מקצוע כחלק מיישום הפעולה, לדוגמה עבור פעולת ניהול של מינים פולשים.
2. יועצי החקלאות בפרויקט פנו לחמישה משקים חקלאיים של קיבוצים באגן הנחל ולשלושה בעלי שטחים פרטיים בטאבו (ככתוב לעיל, הוסכם מראש שהפעולות יוצעו למשקים מעל 100 דונם בלבד). לאחר הפנייה, היועצים הציגו בפגישות פיזיות שנערכו עם מנהלי כל משק את העקרונות והרציונל של הכלי וכן את הנכסים הסביבתיים בכל שטח חקלאי שהצוות זיהה ואת הפעולות שעשויות להיות רלוונטיות לאותו משק. בהמשך נערכו פגישות נוספות לצורך מענה על שאלות ובחירת המיקומים בכל שטח חקלאי, הפעולות שאותן החקלאי מעוניין לבצע וקנה המידה לביצוע. כל אלה סומנו לבסוף במפה מסכמת ([איור 3](#)).
3. נחתמו הסכמים משפטיים בין רשות ניקוז ונחלים קישון לבין החקלאים או מנהלי המשקים שהביעו רצון לקחת חלק בפייולט ([איור 4](#)). עד כה נחתמו הסכמים עם ארבעה משקים קיבוציים. בכל הסכם מוגדרים מסגרת הזמנים, אופן התשלום וסך הסכום לתשלום בכל שנה (בהתאם להוכחת ביצוע). ההסכמים נחתמו לשלוש שנים - מסגרת הזמנים של פרויקט השיקום (סוף שנת 2026), שבמהלכן על החקלאים לבצע את הפעולות השונות וכן להוכיח המשך תחזוקה, על פי הצורך. ההסכמים הם מדורגים, כך שביצוע על שטח קטן יותר מהכתוב בהסכם אפשרי (במסגרת השטח המינימלי שהוגדרה לכל פעולה) והתשלום שיאושר יהיה יחסי.
4. החלו פעולות בשטח ליישום ([תמונה 1](#)). השטח הכולל עבורו נחתמו הסכמים בשנת הפייולט הראשונה (2023) הוא כ-250 דונמים ואורכו הכולל כ-8,600 מטר (עבור פרוטוקולים של שתילה לאורך גדרות) ([טבלה 1](#)): טבלה מסכמת לפעולות הנבחרות).

ניהול ותחזוקה

פעולות המתוכננות להשלמה בעתיד

בסוף השנה הנוכחית, שהיא שנת הפייולט, וכל שנה שלאחריה ייבחנו הפעולות ומידת הצלחתן - אחוז ביצוע, משובי החקלאים, משוב מנהלי מרשות ניקוז ונחלים קישון והשותפים וכן משובים מצוות היועצים האקולוגי שייתן חוות דעת על האפקטיביות האקולוגית של הפעולות לאחר ביצוען. הפרוטוקולים וההסכמים ישונו ויותאמו על פי הצורך, מתוך כוונה להציע את הכלי בשנת 2024/25 למספר חקלאים ממושבים באגן הנחל ולאגודות חקלאיות. כמו כן תינתן לחקלאים שכבר נמצאים בפייולט האפשרות לערוך את ההסכמים בכל הקשור לפעולות הנבחרות (לשנות, להוסיף או להחסיר פעולות).

תחזוקה וניטור

ההסכמים במסגרת פייולט זה נחתמו עד לשנת 2026, שהיא שנת הסיום של פרויקט שיקום נחל ציפורי. עבור כל פרוטוקול ובכל הסכם נקבעו התנאים לתשלום, כאשר החקלאי נדרש להוכיח (דרך צילומים מהשטח) המשך תחזוקה כתנאי לתשלום.

ישנן גישות שונות לגבי המשך תחזוקה. גישה אחת, זו הרווחת באירופה, גורסת כי יש להמשיך לתמוך בחקלאים עבור שירותי המערכת ולו בצורה מינימלית, וזאת מתוך תפיסה של שירות ותגמול עבורו. על פי גישה שנייה, התמיכות הכספיות מיועדות לשלב התנעה קצר של הכלי ויישום. בהמשך יתקיימו דיונים על ידי הגורמים המעורבים בפייולט זה כדי להחליט על הגישה המתאימה. עבודת ניטור לבחינת מדדי הצלחה לצורך הערכה ושיפור הכלי תתוכנן ותבוצע בהמשך.

כלכלה ותקציב

ביצוע הפעולות תומחר ב-100-450 ש"ח לדונם, כתלות בפעולה הספציפית או בסכום למטר רץ בפרוטוקולים הנוגעים לכיסוי צמחי של גדרות או גדר חיה. הסכומים נקבעו על פי עיקרון מנחה של תמחור תחרותי בעבור שטחים שוליים בשדה שכלכליים פחות לעיבוד (ראו [פרק 'תיאור המקרה'](#)). שעות העבודה לביצוע לא תומחרו וכך גם לא פיצוי כספי על איבוד של שטח מעובד פוטנציאלי, מתוך רצון למצוא שטחים שוליים שיתאימו לפעולות המוצעות.

עלות-תועלת

לא נעשתה בחינה מקיפה מראש. סעיף זה יעודכן ככל שיעלו תובנות.

תובנות ולקחים

תובנות, לקחים ואתגרים

זוהי שנה ראשונה של ביצוע הפעולות ולכן טרם הוסקו מסקנות מנהליות, תפעוליות או סביבתיות לטווח קצר וארוך. אופן המדידה וההערכה של אפקטיביות הממשק מבחינה אקולוגית ותרומתו למדדים אקולוגיים יתוכנן עם התקדמות הפיילוט.

- מבחינה מנהלית, הליך חתימת ההסכמים נעשה באופן מהיר ופשוט וקיבל משובים חיוביים מהחקלאים. כל החקלאים ומנהלי המשקים שמחו על ההצעה ועל הפנייה אליהם (הגם שחלקם בחרו לא להשתתף בפייילוט השנה מטעמים שונים). ההצלחה בהיבט זה קשורה בין היתר ליחס האישי שהעניק צוות החקלאות של הפרויקט לכל חקלאי וחקלאי ולהכרות המוקדמת, שיצרה בסיס של אמון בין הצדדים. עובדה זו מחדדת את החשיבות של נוכחות צוות פרויקט שיקום הנחל בשטח עצמו ושל הכרות מעמיקה ולאורך זמן עם התושבים והחקלאים שבאגן הנחל. הפניות לחקלאים הביאו עימן גם תוצאות מפתיעות. מספר חקלאים הביעו התעניינות בכלי וזיהו בעזרת התהליך שטחים פוטנציאליים שניתן לשקמם, אך לא הביעו נכונות לקחת חלק פעיל בפייילוט בגלל היקף השטחים או מסיבות אחרות. במקרים אלו הפייילוט לא יושם אצלם מכיוון שמטרתו היא בחינת יישום עצמי של הכלי על ידי החקלאי. תהליך המיפוי של ההזדמנויות במרחב ושל השטחים המתאימים לפעולות תומכות סביבה התברר כשלב חשוב בפני עצמו, משום שהוא נותן המשגה לפעולות האפשריות במרחב.
- פרוטוקולים מסוימים זכו להתעניינות יותר מאחרים. חלק מההערות שהתקבלו מהשטח במהלך השיחות עם החקלאים הוטמעו תוך כדי עבודה (לדוגמה, הערות לגבי מיני צמחים שהוצעו ככיסוי לגדרות [פרוטוקול מס' 8] אך נחשבים לעשב רע בחקלאות).
כבר כעת ברור כי יש פעולות שתוקצבו בחסר וכאלו שתוקצבו בעודף, ובהתאם למסקנות בסיום הפייילוט לשנה זו, יעודכנו סכומי התמיכה לכל פעולה.
- מודעות של גופים חיצוניים רלוונטיים לנושא: המסמך והיוזמה הוצגו במספר כנסים ואירועי חשיפה אחרים לקהל המקצועי. עד כה הפייילוט עורר עניין רב בקרב גורמים שונים (משרד החקלאות, החברה להגנת הטבע, אשכול כנרת-עמקים, רשויות ניקוז ונחלים ועוד) וניכר שהוא עונה על צורך קיים בשטח.
- התנעת הפייילוט והחתימה על ההסכמים התעכבו במספר חודשים בשל המלחמה שפרצה בסוף 2023. כתוצאה מכך הביצוע של חלק מהפעולות נדחה בזמן רב, משום שיש פעולות שאפשר להתחיל בביצוען רק בעונה מסוימת, על פי העונה החקלאית באותו שטח.

מקורות ותודות

מקורות ומסמכי עזר

- [גלעד שי, ברם יונתן, פרופ' פרבולוצקי אבי. פרוטוקולים לניהול סביבתי בחקלאות ישראל. 2025.](#)
- [בן שלום, מרים. שיקום נחל נהלל, פרויקט הדגמה: שיקום של נחל במרחב חקלאי. 2023.](#)
- [האיחוד האירופי, מדיניות חקלאית משותפת \(Eco-schemes\).](#)
- [האתר הממשלתי הבריטי לתמיכות לחקלאים \(Funding for farmers, growers and land managers\).](#)

תודות

אנשי מקצוע רבים תרמו מזמנם לתיעוד של הפרויקט על רבדיו ולקחו חלק בכתיבת התובנות. המסמך הוא תוצר של איסוף ועריכת חומרים, ראיונות, סיור בשטח וקבלת משוברים מקצועיים. תודה רבה לפרופ' אבי פרבולוצקי, לניר פפאי מרשות ניקוז ונחלים קישון ולאילון מאור מאגף שימור קרקע וחקלאות בת קיימא במשרד החקלאות.

נספחים

- [הסכם לדוגמא](#)
- [בלוג פרויקט שיקום נחל ציפורי](#)
- [פוסט על ממשקי חקלאות-נחל בציפורי, אגמא, 2023.](#)
- [וובינר בנושא ממשק חקלאות נחל, אגמא, 2024.](#)
- [כתבה- "הקרב על שיקום נחל ציפורי" יהונתן שר, זווית \(ynet\), 7.6.2022.](#)
- [ת.ז הפרויקט לשיקום נחל ציפורי באתר אגמא](#)
- [מדריך לשיקום נחלים במרחב חקלאי, אגמא, 2023.](#)

כתבו: רויטל ריקליון, שי גלעד. תאריך עדכון: יוני 2024.

קישורים

[מדיניות חקלאית משותפת באתר האיחוד האירופי](#)

[האתר הממשלתי הבריטי לתמיכות לחקלאים](#)

[בלוג ציפורי](#)

[ת.ז הפרויקט באתר אגמא](#)

[פוסט על ממשקי חקלאות-נחל בציפורי, אגמא, 2023.](#)

[וובינר בנושא ממשק חקלאות נחל, אגמא, 2024.](#)

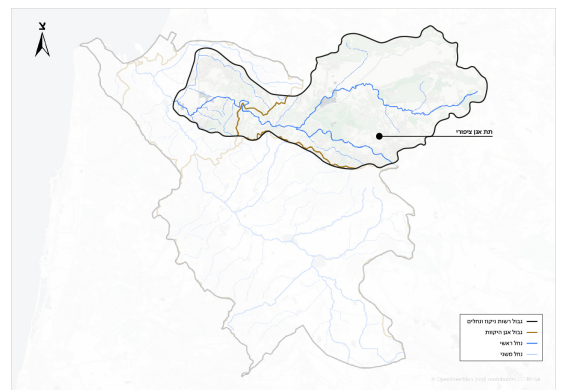
[כתבה- "הקרב על שיקום נחל ציפורי" יהונתן שר, זווית \(ynet\), 7.6.2022.](#)

[מדריך לשיקום נחלים במרחב חקלאי, אגמא, 2023.](#)

קבצים להורדה

[הסכם לדוגמא כולל נספחים](#)

תמונות

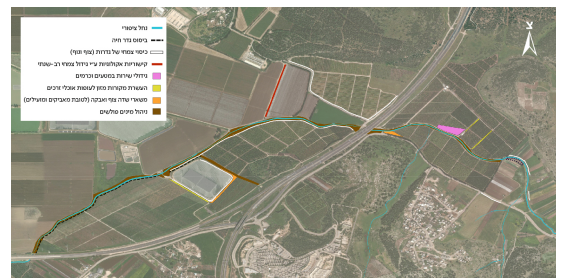

תת-אגן ציפורי (מודגש) בתחומי אגן היקוות קישון

הפרוטוקולים

- פעולה 1**
ביסוס רצועת חץ בכתף התל
- פעולה 2**
ניהול גדות נחל
- פעולה 3**
ניהול מעים פולשים
- פעולה 4**
גידולי שדות בגידולי שדה
- פעולה 5**
גידולי שירות במטעים וכרמים
- פעולה 6**
העשרת מקורות המזון לעופות אוכלי זרעים
- פעולה 7**
משארי שדה צוף ואבקה (לסובת מאבקים ומזעזעים)
- פעולה 8**
כיסוי צמחי של גדרות סוף (צוף ועף)
- פעולה 9**
קישויות אקולוגיות בגידולי רצועות צמחי רב שנתי
- פעולה 10**
ביסוס גדר חיה
- פעולה 11**
ממשק בסביבת בנוי גידולי זרעים (בריכות חורף, אחו לז, מעיינות)
- פעולה 12**
ממשק בסביבות לבני גידולי לח (בריכות חורף, אחו לז, מעיינות)
- פעולה 13**
גידולי שירות במקומות מוגדרים

הפעולות הסביבתיות השונות הניתנות לביצוע על ידי החקלאי או בעל השדה.

דוגמה למפה מסכמת (תצ"א) של פעולות נבחרות עבור מטעי זבולון שבמורד הנחל. הכיתוב על המפה מציין את הפעולות השונות שנבחרו (באדיבות: שי גלעד, שילי ברג).

